

УДК 329.12:327(73)

Толстов С. В., Якушик В. М.

ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ В МІЖНАРОДНИХ ПРОЦЕСАХ

У статті розглянуто проблему впливу політичних ідеологій на формування міжнародно-політичних уявлень правлячих еліт та практичну реалізацію зовнішньої політики. На ряді прикладів, насамперед з недавньої політичної історії США, показано вплив неоліберальних і неоконсервативних ідей на перебіг зовнішньополітичного процесу. Виявляється роль ідеологій неолібералізму та неоконсерватизму як змістовних елементів та вагомих мотиваційних чинників міжнародної політики в сучасному світі.

Ключові слова: політичні ідеології, міжнародні процеси, мотивація, неолібералізм, неоконсерватизм.

Після розпаду біполярної міжнародної системи ідеологічні фактори і стереотипи зберегли суттєвий вплив на міжнародні процеси та суспільно-політичний розвиток. Подібна тенденція стосувалася не тільки колишніх соціалістичних країн та країн, що розвиваються, але й держав євроатлантичної спільноти, які склали ядро міжнародної системи впродовж останніх двох десятиліть.

Актуальність проблеми

У міжнародно-політичних процесах, що відбувалися з початку 1990-х років, варто відзначити роль і місце домінуючих ідеологічних течій, які значною мірою слугували формальними мотиваційними чинниками суспільних змін та політичних рішень. Ідеологічний компонент не втратив свого значення ані як чинник супроводу політичних рішень, ані як мотиваційний чинник у питаннях зовнішньої політики, хоча й дещо змінив своє значення, оскільки здебільшого перестав бути механізмом масової мобілізації настроїв широких суспільних верств.

Ідеологія залишається вагомою складовою мислення політичних діячів та аналітиків, оскільки визначає усвідомлення ними цілей існування суспільства, яке вони обслуговують, та «ціннісних засад», що мотивують суспільну діяльність. Таке розуміння зазвичай присутнє як у межах різних інтелектуально-політичних груп, так і в середовищі правлячих еліт того чи іншого соціального суб'єкта. Воно може різнитися в деталях, викликати суперечності або набувати компромісного характеру. Проте наявність ідеологічного компоненту в процесах політичного конструювання та стратегічного моделювання вважається неминучою, оскільки за відсутності політико-ідеологічних чинників різні суб'єкти, включаючи держави, політичні партії чи громадські організації, оминають таку принципову політико-організаційну складову, як цілепокладання [2; 5].

Мета цієї статті полягає в окресленні ролі неолібералізму та неоконсерватизму як змістовних та мотиваційних чинників міжнародної політики в сучасному світі. Як основну референтну базу автори використовували досвід зовнішньополітичного процесу США в період після 1991 р.

Постановка проблеми

Аналіз поширення основних (без врахування регіональних традиціоналістських) ідеологічних течій на початку XXI ст. свідчить про домінування чотирьох ідеологічних концепцій, які зберегли своє значення й мають певні перспективи подальшого розвитку. До них належать лібералізм, неоконсерватизм, соціал-ліберальний світогляд, що пов'язується з сучасною соціал-демократією, та різні відгалуження неомарксизму, включаючи популярну світ-системну концепцію, побудовану на принципах економічного детермінізму.

У період після завершення «холодної війни» в державах євроатлантичної спільноти спостерігалось загострення полеміки між лібералізмом і неоконсерватизмом як двома основними політико-ідеологічними течіями, пов'язаними зі способами просування глобалізації та поширенням впливу капіталістичної системи.

Викладення основного матеріалу

Упродовж 1990–2000 рр. полеміка щодо ролі ідеологічних та ціннісно-етичних принципів у міжнародних процесах була тісно пов'язана з перебігом дискусії довкола цілей і головних напрямів зовнішньої політики США, а також значною мірою – з формуванням концепції міжнародної діяльності Європейського Союзу, в яких у різних формах спостерігалось поєднання інтересів та аксіологічних аспектів.

У США завдання легітимації зовнішньої політики та її пропагандистського супроводу (як усередині країни, так і в зовнішньому світі) залишалося актуальним для всіх без винятку президентських адміністрацій останніх двох десятиліть. Політичні кола США розглядали перспективи глобального розвитку насамперед з точки зору зміни світового порядку та забезпечення власної домінуючої ролі в постбіполярному світі. У цьому сенсі полеміка політико-ідеологічного характеру слугувала загальним концептуальним фоном при визначенні цілей зовнішньополітичної стратегії та відображала різні підходи, що мали підтримку в середовищі американської еліти. З точки зору американських політичних експертів та аналітиків, усунення «комуністичної загрози» визначило потребу в пошуку нових ефективних механізмів обґрунтування американської глобальної стратегії, спрямованої на встановлення та захист нового глобального режиму міжнародних відносин, включаючи переосмислення гасла захисту свободи і демократії в усьому світі.

Період адміністрації Дж. Буша-старшого (1989–1993 рр.) і першої адміністрації У. Клінтона (1993–1997 рр.) був позначений осмисленням міжнародно-політичних змін, які сталися внаслідок розпаду СРСР. Саме на ці роки припало закріплення уявлень, що США перемогли в «холодній війні» не лише як держава, але й як носій певної системи цінностей (індивідуалізму, свободи особистості та підприємництва), пов'язаних з ліберальною ринковою економікою і стандартами політичної демократії. Такий аксіологічний підтекст простежувався в концепції «нового світового порядку», покладеній в основу офіційної зовнішньополітичної доктрини адміністрації Дж. Буша-старшого. Принаймні прибічники такого підходу тлумачили поняття «нового світового порядку» в контексті глобального «розповсюдження демократії» і пов'язаних із нею базових цінностей.

У першій половині 1990-х років схожі уявлення набули розвитку в доктрині «розширення демократії», ініційованій радниками президента У. Клінтона в 1994–1996 рр. [11, с. 127]. Прагматична складова цього підходу полягала у зміцненні зовнішнього впливу США, в тому числі за допомогою НАТО, а також у формі сприяння розширенню ЄС та стимулювання політико-економічних трансформацій у «нових» демократичних державах Центрально-Східної Європи. З погляду домінуючих угруповань американської еліти концепція «розширення демократії» була невід'ємно пов'язана з ідеологічним компонентом – поширенням базових цінностей і політико-культурних принципів, покладених в основу американської демократії. На загальну політичну концепцію «розширення демократії» можна вважати осучасненою версією ліберального універсалізму В. Вільсона, який поєднував прагматизм національних інтересів США з уявленнями про американську ідеологічну місію у формі зовнішнього просування ліберально-демократичних принципів.

У 1993–2000 рр. дискусія між прихильниками та опонентами зовнішньополітичної стратегії У. Клінтона точилася довкола питання про те, що більшою мірою рухає зовнішньою політикою США – цінності чи інтереси. Її підсумком став загальний висновок про співмірність американських цінностей і інтересів та надуманість їхнього протиставлення, оскільки кожна велика держава завжди має власний інтерес у створенні такого світового порядку, який відповідає нагальним потребам її національної безпеки. При цьому ознаки такого світопорядку визначаються базовими політичними цінностями. Вказані елементи політичного світогляду

властиві не тільки ліберальним колам, але й значній частині консервативних угруповань політичної еліти США, оскільки для обох течій поширення базових ідеологічних принципів рівнозначні поширенню американського впливу, хоча ієрархія цих цінностей для представників кожної з партійно-ідеологічних течій дещо різниться.

У подальшому головний зміст дискусії про природу та напрями еволюції міжнародного порядку стосувався таких тематичних блоків, як співвідношення між демократією і «недемократією», ступінь доцільності та раціональні межі застосування сили, а також інституційні основи цілеспрямованого управління процесами глобального розвитку.

Перший з цих аспектів здобув втілення у формі питання про універсальність демократичних принципів як загального засобу організації суспільно-політичних відносин. Другий стосувався доцільності застосування сили як способу впливу на ситуації в інших країнах. Третій аспект втілювався у формі постановки питання про «глобальне регулювання» міжнародних процесів.

У політичному середовищі США головним питанням став вибір між колективним підходом країн євроатлантичного ядра міжнародної системи (застосування принципу «багатосторонності») та одностороннім реагуванням на зовнішні процеси та ситуації з використанням потенціалу США як глобального лідера або гегемона («унілатералізм»). Критики «багатосторонності» та інституціоналізму, переважно з числа неоконсерваторів, вказували на те, що багатосторонній підхід «підпорядковує» глобальні можливості США принципам колективного ухвалення рішень. При цьому прибічники одностороннього реагування стверджували, що надмірна увага до позицій союзників по НАТО може шкодити американським інтересам і послаблювати статус США як домінуючої держави.

Друга половина 1990-х років була позначена суттєвим зростанням впливу прибічників неоконсервативної течії, які наполягали на необхідності використання унікальних можливостей США в постбіполярній міжнародній системі для забезпечення довготривалої гегемонії, що збігалось з пропозиціями неореалістів, які рекомендували використати відносні переваги для послідовного регулювання міжнародних відносин відповідно до практичних інтересів та уподобань американського керівництва. Така постановка питання практично

виключала принцип колективного глобального управління міжнародними процесами, на користь чого висловлювалися керівники низки країн ЄС.

Водночас ані ліберали, ані неоконсерватори не заперечували доцільності «розширення» сфери демократії в міжнародній політиці та розвитку відповідних глобальних інститутів на кшталт співтовариства або всесвітньої ліги демократій. Подібні проекти підтримували представники різних політичних течій – від М. Олбрайт, яка започаткувала цей проект, до К. Райс та Дж. Маккейна, які бачили в інституті ліги демократій альтернативу ООН та іншим формам універсальних міжнародних інститутів.

Важливо відзначити, що і демократи, і республіканці не заперечували роль ліберально-демократичних цінностей як стрижня міжнародної політики США та їх союзників. Головна різниця полягала у способах реалізації особливого становища США як гегемона у світі та визначенні ознак нової міжнародної системи, яка мала встановитися внаслідок закінчення «холодної війни» як «перемоги демократії над тоталітаризмом».

Невдовзі після приходу до влади в США адміністрації Дж. Буша-молодшого (2001–2009 рр.) прибічники неоконсерватизму дістали прямий доступ до розробки політичних рішень, що позначилося на посиленні силових та ієрархічних елементів у просуванні зовнішньої стратегії.

Що ж до проблеми «глобального регулювання», то суперечності між лібералами і неоконсерваторами стосувалися здебільшого другорядних аспектів, оскільки до початку глобальної економічної кризи в 2007–2008 рр. представникам обох течій здавалося, що військові та фінансово-економічні переваги США дають змогу не зважати на потребу в колективних зусиллях з метою пом'якшення диспропорцій світової економіки та системи міжнародних фінансів.

Загальнополітична полеміка 2000-х років засвідчила домінування в США та окремих країнах ЄС двох головних ідеологічних течій, а саме – неолібералізму і неоконсерватизму, які пропонували відмінні версії пояснення змісту та спрямування міжнародної політики. Із цих двох течій неолібералізм мав більш традиційний характер та ширшу базу підтримки. Натомість неоконсерватизм виступав як радикальна ідеологія, покликана виправдовувати перманентні війни та «демократичні інтервенції» в інших країнах та навіть у віддалених від США та ЄС регіонах світу.

Політичний лібералізм (і неолібералізм як дефініція, що покликана відділити його новітні різновиди від традиційних ліберальних теорій другої половини XIX – початку XX ст.) тлумачився як ідеологія нової хвилі глобалізації. Піднесення впливу лібералізму було пов'язано з дискредитацією комуністичної ідеології, яка ототожнювалася з радянською догматичною та жорстко кодифікованою версією марксизму. Прямий зв'язок між неолібералізмом та глобалізацією зробив цю ідеологію заручницею всіх соціальних, економічних і політичних наслідків суспільно-економічних трансформацій останніх десятиліть.

Активний розвиток і піднесення теорії неолібералізму розпочалися ще в середині 1970-х років і відіграли значну роль у переструктуруванні сучасного капіталізму. На перший план було висунуто низку базових ліберальних цінностей, які проголошено основами стабільності західного суспільства та найвищими критеріями людської цивілізації:

- свобода, з якої випливають толерантність і право на приватне життя;
- конституціоналізм і панування права, що є практичними та інституціональними принципами, за допомогою яких гарантуються і захищаються свободи особистості;
- почуття раціональності, яке поєднує лібералізм з «духом науки» та пізнання.

Лібералізм і демократія розглядаються як природні й гармонійні партнери, проте взаємозв'язок між ними є доволі складним і не завжди однозначним. У деяких випадках застосування ліберальних підходів та мета захисту ліберальних цінностей спричиняли певні відступи від базових установок щодо демократично-конституційних елементів. Такі відступи спостерігалися тоді, коли розвиток політичних процесів в окремих країнах ставив під загрозу основи існування капіталістичного ладу – як, наприклад, в Італії, де захист капіталістичної економіки набув ознак усунення компартії від участі в урядах, або в Чилі в 1973 р., де військовий переворот ставив за мету запобігти скасуванню основ вільного капіталістичного ринку [10, с. 55–59, 67–72].

У цьому контексті основна мотивація полягала в тому, що держава та політична система не можуть вважатися автономними і суверенними акторами, за допомогою яких «народне волевиявлення може всупереч навіть власним інтересам змінити або скасувати капіталізм». Держава і політична система розглядаються як такі, що «підпорядковані природі та цілям капіталістичної економіки». Якщо виникають ознаки того,

що «демократія може призвести до політичної атаки на капіталізм», це тлумачиться як викривлення або спотворення демократії, що загрожує знищенням капіталізму [10, с. 77–90]. Відповідно, толерантність поширюється на тих, хто серйозно не загрожує капіталізму. За таких обставин (у межах такого світосприйняття) соціалізм в ідеологічному вимірі може пристосовуватися (до капіталізму) тільки у формі соціал-демократії, яка приймає капіталізм і подекуди управляє ним через політичні інститути, проте не шукає способів його скасування.

Найбільш відверто подібні політичні аргументи висловлювали прихильники раннього неоконсерватизму (Ф. Хайек, М. Фрідман, К. Джозеф, М. Тетчер), на думку яких без капіталізму немає свободи особи і неможлива будь-яка ліберальна демократія. За їхньою логікою, соціалізм і фашизм – це авторитарні або тоталітарні альтернативи капіталізму, що характеризуються домінуванням держави над суспільством. Тому поняття свободи має передбачати економічну свободу, яка визначає конкуренцію в процесі одержання доходів, а всі інші різновиди свободи залежні від існування економічної свободи. Збереження економічних можливостей у приватних руках є гарантією індивідуальних свобод, тому що це обмежує владу держави.

Показово, що позиція Ф. Хайека, М. Фрідмана та їхніх послідовників первісно ґрунтувалася на ліберальній традиції А. Сміта і Г. Спенсера. Однак через появу в політичному спектрі ультраконсервативних течій, зокрема у Великобританії, США, Австралії та Японії, традиційний загальноліберальний політичний спектр суттєво зсунувся вправо, принаймні порівняно з більшістю держав-членів ЄС.

Серед найважливіших моментів ліберального світогляду особливе місце посідає положення про свободу, від якого походить весь спектр уявлень про права і свободи людини. У найзагальнішому вигляді свобода розуміється як відсутність придушення. Більшість теорій свободи концентрують увагу на окремій особистості, хоча й обумовлюють, що суспільство також встановлює «зовнішні перешкоди», які обмежують свободу людини.

Очевидна дилема ліберальної теорії полягає у визначенні меж між свободою та владою, оскільки свобода вважається «порожньою без влади». Загалом у традиції ліберальної думки свобода ретельно і навмисно відділялася від влади та повноважень. Ліберальна концепція свободи апелює до відсутності перешкод

і, таким чином, керується наявністю можливостей, проте не обов'язково наявністю засобів, які дозволяють використовувати ці можливості.

З появою статей і книг Ф. Фукуями про «кінець історії» та нові критерії «державобудівництва» [7; 8; 9] неоліберальна ідеологія набула виразного «експортного» спрямування, зорієнтованого переважно на країни, що розвиваються, та держави пострадянського простору. Почасти це було зумовлено усталеністю державного та конституційного устрою розвинених держав Заходу, який відображає еволюційні ознаки формування державних інститутів та органів політичного представництва. Кожна держава має власний політичний устрій і в межах автономії від зовнішніх зобов'язань визначає власну модель демократичного ладу, специфіку економічної політики, внутрішнього та зовнішньополітичного курсу [8; 9].

Унаслідок низки деструктивних експериментів з боку Міжнародного валютного фонду і серії фінансово-економічних криз, що послабили можливості захисту окремих економік від процесів глобалізації, неолібералізм усе частіше почав сприйматися як «тіньова» ідеологія глобалізації, що спричиняє економічні диспропорції та веде до прискореного руйнування традиційних суспільств. «Антилібералізм», до якого пристала велика кількість діячів соціал-демократичного руху в країнах, що розвиваються, став одним із гасел антиглобалізму.

Ідеологи сучасного лібералізму прагнуть довести, що «справжній лібералізм» не є догматичною, закритою та самодостатньою ідеологією з готовими відповідями на будь-які соціальні питання. Скоріше, «лібералізм є теорією, яка, окрім відносно простого і чіткого поєднання основних принципів, побудованих довкола захисту політичної й економічної свободи» (демократії та «свободи ринків»), включає велику кількість течій і напрямів. Кредо лібералізму, як і раніше, визначається ставленням до свободи і демократії, сприйняття яких не може бути половинчастим [1].

У міжнародно-політичному контексті основу ліберальної доктрини становить боротьба між демократією та авторитаризмом, що охоплює як внутрішньополітичні відносини, так і загальну конфігурацію міжнародної системи. В основу полеміки з антиглобалістами покладено «відбиття атак» на демократію, ліберальні цінності й ліберальний спосіб життя. Висловлюються зауваження, що кількість диктатур у світі й дотепер залишається чималою, однак на відміну від великих тоталітарних імперій вони

не мають суттєвого впливу чи месіанської спроможності. Деякі з них, включаючи Китай, намагаються поєднати однопартійне правління з ринковою свободою і приватним підприємництвом, що дає змогу передбачити можливість політичних змін. Стверджується, що відсталість ідеологій інших диктаторських режимів прирікає їх на поразку в змаганні, де першість утримують ліберальні країни.

За неоліберальною логікою, відмова країни від трансформаційних реформ вважається прямою загрозою причення на бідність або занепад. Хоча ці тези вважаються уособленням історичної мотивації ліберальної версії «прогресу», ліберальна доктрина наголошує, що позитивні зміни не слід тлумачити в сенсі історичного детермінізму, який визначає незворотність встановлення свободи і демократії; історія – це справа рук людини, і люди можуть направити її в правильному напрямку – до прогресу і цивілізації, або вчинити величезну помилку і скерувати її до стану анархії, деградації і варварства. Демократична культура може як завойовувати нові території і закріплювати свої досягнення, так і втрачати свій вплив і поволі скорочувати свої межі.

Водночас висловлюються застереження, що потенціал антиглобалістського руху не варто применшувати, оскільки він відображає чинники зневіри частини західних соціумів у перевагах вільного демократичного суспільства та використовує об'єктивні наслідки впливу глобалізаційних процесів, які зачіпають інтереси значних верств суспільства, з якими далеко не завжди здатні впоратися уряди окремих держав. Оцінюючи перспективи глобалізації, неоліберальні теоретики зазначають, що без глобалізації законності і свободи економічна глобалізація може становити серйозну загрозу майбутньому цивілізації, а особливо навколишньому середовищу. Тому «великі держави мають моральні зобов'язання сприяти демократичним процесам у країнах, що розвиваються». Скорочення можливості окремих держав визначати межі економічного регулювання має врівноважуватися гарантією того, що «економічні сили нададуть користь всім людям» через закріплення нормативів, за яких «в усьому світі економічне життя перебуватиме в рамках свободи і конкуренції і керуватиметься стимулами, правами і обмеженнями демократичного суспільства» [1].

Із загальнотеоретичної точки зору ці міркування можна вважати спробою адаптації ідей І. Канта про «демократичний мир» та оновленим

варіантом концепту Ф. Фукуями про спільноту демократичних держав, об'єднаних довкола ідеї миру та культури свободи. Принагідно для посилення аргументації долучаються окремі методологічні елементи лібертаріанських підходів, зокрема К. Поппера (концепт «відкритого суспільства») та Л. фон Мізеса.

На відміну від неоліберальних концепцій, політичний неоконсерватизм виник як ідеологічний концепт однополярної гегемонії та методологічна альтернатива лібералізму. Не відкидаючи загальнометодологічних основ неолібералізму, розробники неоконсервативного підходу запропонували іншу ієрархію базових цінностей та інші методи їх реалізації. Неоконсервативна ідеологічна течія сформувалася наприкінці 1960-х – початку 1970-х років у межах правого спектра загальноліберального світогляду і певний час функціонувала в його межах. У 1980-ті роки неоконсерватизм пов'язувався з діяльністю таких провідних політиків, як М. Тетчер і Р. Рейган. Проте як окрема ідеологічна та світоглядна система неоконсерватизм досяг найбільшого впливу саме після розпаду біполярної системи. Після 1991 р. неоконсерватизм найбільше поширився в США як ідеологічний концепт, покликаний обґрунтувати домінування та довготривалу гегемонію США в постбіполярному світі [2; 12; 13; 15].

За часів першої та другої адміністрацій Дж. Буша-молодшого (2001–2009 рр.) ідеологічні основи зовнішньої політики США стали ключовим аспектом політико-ідеологічної дискусії. Хоча більшість елементів когнітивно-ідеологічного фону американської зовнішньої політики сформувалися під час «холодної війни» і невдовзі після її закінчення, деякі елементи політичного світогляду розвивалися протягом усієї американської історії. До традиційних елементів глобального світогляду належали провіденціалізм та месіанська самоідентифікація США як носія та захисника ліберальних і релігійних цінностей, необхідність боротьби з недемократичними режимами та впевненість в універсальності моделі політичної організації американського суспільства. Про наявність цих елементів у зовнішньополітичній практиці наочно свідчила «доктрина Монро», про скасування якої державний секретар США Дж. Керрі повідомив лише 19 листопада 2013 р. Виступаючи в штаб-квартирі Організації американських держав (ОАД), Дж. Керрі заявив, що доктрина Монро, яка декларувала поділ світу на європейську та американську системи державного устрою та обмежувала вплив європейських країн на держави Латинської Америки, була помилкою [3].

Структурні зміни в системі міжнародних відносин стимулювали перегляд аспектів ціннісного характеру, пов'язаний з потребами мотивації поведінки на світовій арені. Завдання політики США в зовнішньому середовищі подавалися як перехід від організації відносин у рамках несоціалістичної частини світу до планомірної побудови нового світового порядку. Під впливом цих чинників зовнішня політика США в останні півтора-два десятиліття менше нагадувала зовнішню політику держави в її класичному розумінні, оскільки перетворилася на політику «глобальних дій», спрямованих на впорядкування системи світової політики і міжнародних відносин.

Активізація неоконсервативної ідеологічної течії в американській політичній думці, представлена публіцистами і політологами (Р. Кейган, І. Крістол, У. Крістол, Н. Подгорець, Л. Страус) та низкою політиків і державних діячів різного рангу (Дж. Болтон, П. Вулфовіц, Р. Перл, Д. Рамсфелд, Д. Фейт), була пов'язана з обґрунтуванням наступального характеру політики та зовнішньополітичної лінії США, оскільки, як стверджували теоретики неоконсерватизму, Америка «зобов'язана ділитися з рештою людства» найціннішим даром свободи [17].

Ще за часів президентства У. Клінтона представники неоконсервативної течії У. Крістол та Р. Кейган оприлюднили статтю «До неорейганівської зовнішньої політики», в якій визначили головний зміст міжнародно-політичної ролі США як «доброзичливого глобального гегемона», який має беззастережні переваги у стратегії та ідеології й не може бути нічим іншим, аніж «лідером з переважаючим впливом і владою над усіма іншими в своїй сфері» [19]. Після оприлюднення цього ідеологічного маніфесту неоконсерватори започаткували «Проект нового американського століття» (1997 р.), в межах якого розробили низку стратегічних ініціатив у галузі міжнародної стратегії та безпеки.

Головний постулат американського неоконсерватизму полягав у тлумаченні як загрози не стільки реально існуючих зовнішніх чинників, скільки в наполегливій критиці зменшення військової сили, послаблення волі та сумнівів щодо ролі США у світі, що, власне, й «робить реальними» зовнішні небезпеки. Після терактів 11 вересня 2001 р. такі постулати неоконсерваторів, як жорстке «просування демократії» та силова зміна режимів дістали підтримку з боку політичного керівництва республіканської адміністрації й були відображені у Стратегії національної безпеки 2002 р.

Характерними ознаками неоконсервативної політики були заперечення еволюційного характеру міжнародних процесів, критика пасивного стримування та застосування упереджуваних силових операцій. У цьому контексті К. Райс наголошувала на створенні такого «балансу сил у світі», котрий буде сприяти свободі [4].

Від самого початку міжнародний аспект неоконсервативного політичного проекту полягав у перегляді світового порядку з використанням ідеологічного чинника протиборства між демократією та «недемократією». Стверджувалося, що політика США не повинна блокуватися дезорієнтуючою вимогою одностайності голосування в Раді Безпеки ООН. Близькосхідна проблематика, що стала одним із головних мобілізуючих інструментів нового підходу, була деталізована в концепції «Великого Близького Сходу», що вважався ареалом етнічного і релігійного «безладу» й потребував реконфігурації. Для виправдання цієї стратегії застосовувалися такі аргументи, як неспроможність ісламських режимів забезпечувати соціальний прогрес, який дозволив би населенню їхніх країн скористатися здобутками глобалізації, критика корумпованості авторитарних еліт в арабських країнах та відсутність демократії. У ролі нового глобального зовнішнього ворога представники неоконсервативної течії бачили войовничий іслам та його adeptів [6].

Прагнення частини американського політичного істеблішменту сформувати образ ворога Заходу в особі ісламського світу було покликано виконувати консолідуючу роль, що дозволяла мотивувати нову глобальну суб'єктність США як світового лідера. Проте нав'язливе прагнення поширювати в ісламському світі демократію і в ім'я цієї мети скидати режими дискредитувало гасла демократизації, на що, до речі, звертав увагу і Ф. Фукуяма [14; 16].

Проголошена Дж. Бушем-молодшим війна проти міжнародного тероризму інтерпретувалася представниками консервативних кіл і деякими лібералами-вільсоніанцями не стільки з погляду національної безпеки США, скільки з позицій політичної ідеології у формі боротьби двох різних систем політичних цінностей. Неоконсерватори активно використовували концепт «глобальної демократичної місії США», більш властивий лібералам-глобалістам, оскільки бачили його доцільність для обґрунтування війни, забезпечення міжпартійного консенсусу та мобілізації підтримки з боку союзників. Натомість критики неоконсервативної ідеології та політичної практики розцінювали їх як спробу перетворення США на «неоякобінську базу» перманентної всесвітньої

революції та відзначали їхню більшу методологічну схожість з троцькізмом, ніж зі спадщиною батьків-засновників Америки, або навіть з силовим, але прагматичним ідеалізмом президента імперіаліста Т. Рузвельта [12; 21].

З точки зору стабільності міжнародної політики США основним об'єктом критики стало посилення непорозумінь із союзниками через відмову від принципів мультилатералізму (багатосторонніх консультацій і дій у міжнародних відносинах) [18; 23]. Перегляд цієї спадщини став одним з провідних напрямів у політиці президента Б. Обами після його вступу на посаду президента в січні 2008 р.

Зверхнє ставлення до союзників та застосування універсального підходу до трансформації недемократичних режимів відповідно до «усереднених» стандартів стали приводом для порівняння політики США з досвідом Римської імперії [13; 18; 20; 22; 23]. Утім, політична дискусія щодо цього виявилася відносно нетривалою й невдовзі була заміщена проблематикою глобального регулювання та спроможності США залишатися стрижневим елементом міжнародної фінансової системи.

Висновки

Отже, політичні ідеології відіграють суттєву роль у формуванні зовнішньої політики конкретних держав і опосередковано міжнародних відносин у цілому. Ідеологічний інструментарій не тільки пояснює необхідність тих чи інших політичних дій, але й обґрунтовує та виправдовує їх мотиви навіть тоді, коли зовнішня політика не відповідає чи неповною мірою відповідає інтересам того чи іншого суспільства.

Як мотиваційні чинники основні політичні ідеології сучасності відіграють провідну роль у формуванні суспільних уявлень щодо наявних та минулих міжнародно-політичних процесів. При цьому особливого значення набувають політико-ідеологічні позиції провідних держав, які мають переважний вплив на процеси системоутворення в міжнародних відносинах.

Якщо визначення зовнішньополітичних цілей, пов'язаних з реалізацією певних інтересів, покликане дати відповідь на запитання: що саме має бути зроблено для досягнення відповідного матеріального результату, то політичні ідеології відповідають на запитання: чому політикам та керованим ними державним структурам слід робити ті чи інші речі, виходячи з ідеологічних та морально-етичних мотивацій політичної діяльності.

Список літератури

1. Варгас Льюса М. Либерализм в новом тысячелетии [Электронный ресурс] / Библиотека свободы. – 05.04.2009. – Режим доступа: <http://www.inliberty.ru/library/classic/354/>
2. Войтоловский Ф. Проблематика глобального управления в западной политологии / Ф. Войтоловский // Международные процессы. – 2005. – Т. 3. – № 1 (7). – Январь–апрель. – С. 42–52.
3. Джон Керри: эпоха доктрины Монро закончилась [Электронный ресурс] // Радио Свобода. 19.11.2013. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/us-monroe/25172298.html>.
4. Кондолиза Райс: «Мы будем распространять свободу и демократию по всему миру» [Электронный ресурс] // NEWSru.com. – 18.01.2005. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/18jan2005/conda.html>.
5. Косолапов Н. А. Политико-психологический анализ социально-территориальных систем / Н. А. Косолапов. – М.: Аспект-Пресс, 1994. – 239 с.
6. Наумкин В. Ислам как коллективный игрок? / В. Наумкин // Международные процессы. – 2006. – Т. 4. – № 1 (10). – Январь–апрель. – С. 41–54.
7. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма; пер. с англ.; под общ. ред. А. В. Александровой. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 474, [6] с.
8. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 588, [4] с.
9. Фукуяма Ф. Строительство государств: пособие для начинающих / Ф. Фукуяма // Россия в глобальной политике. – 2004. – Т. 2. – № 3. – Май–июнь. – С. 84–97.
10. Arblaster A. The Rise and Decline of Western Liberalism / A. Arblaster. – Oxford: Basil Blackwell, 1984. – 394 p.
11. Brinkley D. Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine / D. Brinkley // Foreign Policy. – Spring 1997. – № 106. – P. 111–127.
12. Buchanan P. J. Where the Right Went Wrong / P. J. Buchanan. – New York: St. Martin's Press / Thomas Dunne Books, 2004. – 264 p.
13. Cox M. The Empire's Back in Town: Or America's Imperial Temptation – Again / M. Cox // Millennium. – 2003. – Vol. 32. – № 1. – P. 1–29.
14. Fukuyama F. After Neoconservatism / F. Fukuyama // New York Times Magazine. – 2006. – Vol. 155. – Issue 52495. – 9 February. – P. 62–67.
15. Fukuyama F. The Neoconservative Moment / F. Fukuyama // The National Interest. – Summer 2004. – № 76. – P. 57–68.
16. Fukuyama F. Why shouldn't I change my mind? / F. Fukuyama // Los Angeles Times. – 2006. – 9 April.
17. Goldberg J. How neo are the neocons? / J. Goldberg // Los Angeles Times. – 2008. – 23 April.
18. Jervis R. The Compulsive Empire / R. Jervis // Foreign Policy. – July–August 2003. – № 137. – P. 83–87.
19. Kristol W. Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy / W. Kristol, R. Kagan // Foreign Affairs. – July–August 1996. – Vol. 75. – № 4. – P. 18–32.
20. Ryn C. G. The Ideology of American Empire / C. G. Ryn // Orbis. – Summer 2003. – Vol. 47. – № 3. – P. 383–397.
21. Simes D. K. America's Imperial Dilemma / D. K. Simes // Foreign Affairs. – Nov.–Dec. 2003. – Vol. 82. – № 6. – P. 91–102.
22. Tucker R. W. The Sources of American Legitimacy / R. W. Tucker, D. C. Hendrickson // Foreign Affairs. – 2004. – Nov.–Dec. – Vol. 83. – № 6. – P. 18–32.
23. Walt S. M. Taming American Power / S. M. Walt // Foreign Affairs. – Sept.–Oct. 2005. – Vol. 84. – № 5. – P. 105–120.

S. Tolstov, V. Yakushik

POLITICAL IDEOLOGIES AS MOTIVATORS IN INTERNATIONAL PROCESSES

This article deals with the specific influence of political ideologies on the formation of the political-international views of ruling elites and on the practical implementation of foreign policy. The influence of neo-liberal and neo-conservative ideas on the foreign policy process is shown, with special reference to the recent political history of the US. The authors consider the role of neo-liberal and neo-conservative ideologies as constituent elements and important motivational factors in international politics in the contemporary world.

Keywords: political ideologies, international processes, motivation, neo-liberalism, neo-conservatism.

Матеріал надійшов 05.08.2013